

Est.1994

JCL

Journal of the College of Languages
An Open Free Access, Peer Reviewed Research Journal
<http://jcolang.uobaghdad.edu.iq>

P-ISSN: 2074-9279
E-ISSN: 2520-3517
2024, No.(49)
PP.225-246

Qur'anic rhetorical nuances in Persian literature

Abdulameer Chasib Zamil

University of Baghdad, College of Education Ibn Rushd for Humanitarian Sciences, Baghdad, Iraq

E-Mail: abdulameer.chasib@ircoedu.uobaghdad.edu.iq

(Received on 25/6/2023 - Accepted on 20/8/2023 - Published on 2/1/2024)

DOI: <https://doi.org/10.36586/jcl.2.2024.0.49.0225>

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Abstract:

Persian literature, after the spread of Islam in Pars, received a lot of influence from the subtle and rhetorical details of the Holy Quran. This effect is more in poetry than in prose because the weights of Persian poetry are closer to the melody of the Qur'an and its weights. The effectiveness of most of the prose works is only in the Quranic themes and words. Persian poetry that has benefited from various sciences of rhetoric, including semantics, eloquence and rhetoric. The degree and manner of influence of each of the didactic, lyrical, epic and travelogue literary types is different from the rhetorical points of the Quran. The instructions under educational literature have benefited the least from Quranic rhetoric. The maxim under educational literature have benefited the least from Quranic rhetoric. The travelogues share this as well as the admonitions, but in Ghanaian prose, we see the greatest use of Qur'anic rhetorical points by poets and writers. The travelogues share this as well as the maxim, but in lyrical prose we see the most use of Quranic rhetorical points by poets and writers. Hafez and Saadi have been more successful than others in this regard. Shahnameh is the best book of classical sustainability literature. Ferdowsi paid more attention to the translation of verses and words due to his sense of patriotism and adherence to the national language. But Ahmad Azizi

borrowed words and interpretations from the Qur'an with high frequency in his poems in contrast to Ferdowsi in contemporary sustainability literature.

Keywords: rhetorical minutes, rhetorical notes, Persian literature, Quran

تأثیر دقایق و لطایف بلاغی قرآن کریم در ادب فارسی

مریی: عبدالامیر جاسب زامل

دانشگاه بغداد / دانشکده ی آموزش و پرورش ابن رشد برای علوم انسانی

چکیده:

ادبیات فارسی در پی گسترش دین اسلام در پارس از لطایف و دقایق بلاغی قرآن کریم تأثیر بسیاری پذیرفت. این تأثیر در نظم بیش از نثر است زیرا اوزان شعر فارسی به آهنگ کلام قرآن و وزنهای آن نزدیکی بیشتری دارد. از این رو اثر پذیری اکثر آثار منثور صرفاً در مضامین و واژگان قرآنی است برخلاف شعر فارسی که از علوم مختلف بلاغت اعم از معانی، بیان و بدیع بهره گرفته است. میزان ونحوه ی تأثیر پذیری هر کدام از انواع ادبی تعلیمی، غنائی، پایداری و سفرنامه از نکات بلاغی قرآن متفاوت است. اندرزنامه ها تحت ادبیات تعلیمی کمترین بهره را از بلاغت قرآنی برده اند. سفرنامه ها نیز مانند اندرزنامه ها در این امر اشتراک دارند اما در نثر غنائی شاهد بیشترین استفاده شعرا و نویسندگان از نکات بلاغی قرآنی هستیم. حافظ وسعدی نسبت به سایرین در این امر موفقتر بوده اند. فردوسی در شاهنامه برترین کتاب ادبیات پایداری کلاسیک به دلیل داشتن حس وطن دوستی و پایبندی به زبان ملی؛ بیشتر به ترجمه آیات و واژگان توجه داشته است اما احمد عزیزی در ادبیات پایداری معاصر برخلاف فردوسی از واژگان و تعبیرات قرآنی با بسامد بالا در اشعارش وام گیری میکند.

کلیدواژه ها: دقایق بلاغی، لطایف بلاغی، ادبیات فارسی، قرآن

مقدمه

کاربرد لطایف و دقایق بلاغی قرآن کریم در ادبیات فارسی از زمان ورود اسلام به ایران مورد توجه ادیبان قرار گرفت. آنها با ملاحظه وزن آیات قرآن کریم آن را به وزن شعر خود نزدیک دیدند بنابراین با توجه به اعجاز قرآن به بهره گیری از فنون بلاغت قرآنی در نثر و نظم خود پرداختند. بررسی این نمودهای قرآنی در ادبیات فارسی از آن رو اهمیت دارد که سبب میشود پیوند عمیق میان دین و ادبیات مشخص شود؛ گرچه عنصر اصلی دین عقل است و از ظن و خیال به دور است اما با این حال برجستگیهای ادبی قرآن حتی در میان ادیبان نیز مورد توجه بوده است و نمود آن در آثار نویسندگان وشاعران گویای این امر است. اشتیاق ایرانیان به یادگیری قرآن کریم و توجه به آراستگیهای کلام زمینه ساز تأثیر پذیری آنان از علوم بلاغی قرآن شد و آثار ادبی برجسته ای توسط

ایرانیان خوش ذوق به ظهور رسیدند که فهم دقیق آنها در گرو آشنایی با قرآن است. بررسی آثار سخنوران و شاعران بزرگ ایران نقش دین اسلام و کتاب مقدس قرآن را در ادبیات فارسی به خوبی آشکار میکند بگونه ای که حتی برخی شعر را در خدمت تبلیغ دینی قرار دادند؛ مانند ناصر خسرو که تبلیغ اندیشه های دینی اش را در بیشتر آثارش میتوان دید. علاوه بر این قرآن دارای بسیاری از نکات اخلاقی و حکیمانه است هرچند برخی اسطورهها و اندرزنامه های کهن را بر قرآن برتری دادند مانند صاحب قابوس نامه که در این اثر به این نکته اشاره کرده است. از آثار اخص که در زمینه ی نحوه ی بهره مندی شاعران و نویسندگان از قرآن نوشته شده است و نظرش به صرف نکات بلاغی نیست اثر تجلی قرآن و حدیث در شعر فارسی از محمد راستگو است. افراد دیگری مانند احمد ذبیحی نیز در این زمینه نوشتاری دارند اما هدف از تحقیق بیان برترین آثار نظم و نثر با توجه به نوع ادبی مشهور و بیان میزان و نحوه ی تأثیر آنها از علوم بلاغی قرآن است. در نهایت به این نتیجه رسیدیم که گرچه در نظم و نثر شاهد بهره گیری بسیار از علوم بلاغت قرآن هستیم اما درحیطه نثر نویسی با وجود نظر مثبت نویسنده به مقوله دین، خالی از چنین مفاهیمی هستند. روش برگزیده شده در این اثر تحلیلی توصیفی با استفاده از منابع کتابخانه ای است.

1- پیشینه

افت و خیز فراوانی در تکوین آثاری که به نکات بلاغی قرآن بپردازد وجود دارد. در قرن چهارم و نیمه اول قرن پنجم در علوم بلاغت ادبای پارس دست به تألیف کتابهایی زدند. نخستین دانشمند بزرگی که در این باب به تألیف اقدام نمود عبد القاهر جرجانی در قرن پنجم است. او کتاب معتبر «دلائل الاعجاز» و «اسرار البلاغة» را در دو علم معانی و بیان در باب بلاغت قرآنی نوشت. بعد از «عبد القاهر» علامه «جار الله زمخشری» کتابهایی در زمینه ی مسائل بلاغی قرآن دارد که «اساس البلاغة» و «قسطاس» از مهمترین آنها است. آخرین مؤلف بزرگان عهد «سکاکی خوارزمی» سراج الدین ابویعقوب مبدع تقسیم بلاغت به معانی، بیان و بدیع در کتاب «مفتاح العلوم» از بلاغت قرآن دفاع کرده است. کتب بلاغی پارسی نیز در این قرن به وجود آمد از جمله کتاب «ترجمان البلاغة» از محمد بن عمر رادویانی؛ ارزش این کتاب فقط در آن نیست که نخستین کتاب پارسی است که در این زمینه در دست داریم بلکه بیشتر اهمیتش در اشمال بر ذکر نام و اشعار عده زیادی از شاعران قرن چهارم و اوایل قرن پنجم است و از این راه یکی از منابع خوب در تحقیقات ادبی پارسی است. کتاب «ترجمان البلاغة» در قرن ششم مورد استفاده رشید الدین وطواط در تألیف کتاب مشهور «حدائق السحر في دقائق الشعر» قرار گرفت. این کتاب هم درباره برخی از مباحث معانی و بیان و در صنایع لفظی و معنوی کلام نوشته شده است و شواهد قرآنی نیز دارد (صفا، 1379، ج 2) (Safa, 1379, Volume 2) در دوره حاضر عده فراوانی به بیان تأثیر بلاغت قرآن بر ادبیات فارسی پرداختند مانند «تأثیر حدیث و قرآن در ادب فارسی» از علی اصغر حلبی به سال 1369 که به تأثیر قرآن به شکل عمومی و نه صرفاً نکات بلاغی قرآن در نظم و نثر مشهور قدیمی پرداخته است.

«تجلی قرآن و حدیث در شعر فارسی» از محمد راستگو به تاریخ 1376 شمسی به شکل عام به مفاهیم قرآنی در ادبیات فارسی اشاره نموده است. همچنین کتاب «تجلی قرآن کریم در شعر معاصر» از احمد ذبیحی به سال 1390، این اثر در حوزه مفاهیم و نکات نحوی قرآن نموده ای

شعری معاصر را استخراج کرده است. در این مجال عده ای نیز به نگارش مقالاتی در این زمینه پرداختند و ادبیات بلاغی قرآن را در اشعار افراد خاصی جستجو نمودند؛ از جمله در اشعار سنایی مقاله « اندیشه های قرآنی در آثار سنایی» از خدا بخش اسدالهی به تاریخ 1387 که به موضوع ما در این حیطه نزدیک است.

اما آنچه اثر ما را از سایر آثار در این زمینه متمایز میکند تأکید بر آثاری است که پیشتر محل بحث در این زمینه نبوده اند مانند مجموعه ویس و رامین و سفرنامه ناصر خسرو؛ در این مجموعه ها کمتر سخنی از کار برد بلاغی آنها وجود دارد از این رو بر آنها تأکید بیشتری شده است.

2- ساختار

در میان ادبا در باب انواع ادبی اتحاد نظر وجود ندارد دکتر شمیسا معتقد است که سابقه انواع ادبی به آثار ارسطو و هوراس میرسد آنها انواع ادبی را بر سه نوع اصلی حماسی، غنائی و نمایشی، اعم از تراژدی و کمدی، تقسیم بندی میکنند (شمیسا، انواع ادبی، 1387) (Shemisa, Literary types) اما چون همه انواع ادبیات را در بر نمیگیرد از این رو مورد مخالفت قرار گرفته است. عده ای دیگر آن را به انواع بیشتری تقسیم نموده اند و معتقدند میتوان به شکل جزئیتر انواع را تقسیم کرد تا همه نوشته ها با همه ویژگیهای مختص خود تحت نوع ادبی خاصی قرار بگیرند (ربیعی، 1399) (Rabiei, 1399) در این تحقیق با توجه به مهمترین و مشهورترین انواع ادبی که در کتاب انواع ادبی شفیع کدکنی آمده اقدام شده و سعی شده است در هر نوع ادبی کتاب مشهوری انتخاب شود و نوع بهره برداری از بلاغت قرآن در آن بررسی شود. به استناد سخن برخی که نکات عرفانی را به نوعی جزئی از ادبیات تعلیمی میدانند ما در این مقاله کتب مشهور عرفانی با جنبه ادبی را ذیل ادبیات تعلیمی آوریم (روضاتیان و مدنی، 1396، ص ص. 61-90) (Rawdatian, 1396, p.p. 61-90)

3- چستی دقایق و لطایف بلاغی قرآنی

بلاغت در لغت به معنای چیره زبانی، فصاحت، شیوا سخنی و زبان آوری است (دهخدا، 1390-1385) (Dehkhoda, 1390-1385) در تعریف اصطلاحی بلاغت باید بدانیم چه شاخه هایی دارد؛ علما آن را در سه دسته معانی و بیان و بدیع تقسیم کرده اند و هر کدام آنها دارای دسته بندی مختص خود است. علم معانی از حالات گوناگون سخن به منظور هماهنگی مقتضای حال بحث میکند دارای مباحثی مانند احوال مسند و مسند الیه، خبر و انشاء، ایجاز، اطناب و مساوات و وصل و فصل است. علم بیان ایراد معانی بر اساس مقتضای حال با شیوه های گوناگون است یعنی یک مطلب را به گونه های گوناگون میتوان بیان کرد تا مؤثرتر واقع شود دارای زیر مجموعه تشبیه، مجاز و کنایه است. علم بدیع از شکلهای معنوی و لفظی که موجب زیبایی و تأثیر بیشتر سخن میشود بحث میکند و دارای مباحثی مانند محسنات لفظی و محسنات معنوی است (محمدی، 1399) (شیرافکن، 1397) (Shiravkin, 1397) (Mohammadi, 1399) هدف اصلی علوم بلاغی در آغاز اثبات اعجاز قرآن و آگاهی بر اسرار فصاحت و بلاغت آن بوده است ولی بعدها این علوم به صورت دانشی محض تدوین شد و شناخت کلام و وجوه زیبایی آن مورد توجه قرار گرفت (فقیهی مقدس، 1397) (Fakhyhi Mukades, 1397) افرادی از اندیشمندان اسلامی اعجاز قرآن را در آشکار شدن لطایف

بلاغی و نظم و ترتیب آنها دانستند (مؤدب، 1380) (Muadab,1380) تعداد فراوانی از صحابی شیعہ در گسترش علوم اسلامی و دفاع از حقانیت اهل بیت (علیهم‌السلام) در ترویج علوم بلاغی نقش به‌سزایی داشته‌اند که برخی افراد از جمله جناب مقدس فقیهی و جناب حسین شیرافکن به تعدادی از آنها به ترتیب حروف الفبا اشاره کرده‌اند. آنها بهترین تمثیل، فنی‌ترین استعاره، زیباترین تشبیه، کاملترین تصویر، گویاترین عبارت و سختترین ترکیبات را در قرآن جستجو کرده‌اند. حافظ و سعدی از جمله این افراد بودند؛ آنها در تنوع اسلوب بیان در زمینه‌ی استفهام، امر، نهی و معانی متعدد آنها، اطناب و ایجاز و التفات، کلام خود را به شیوه قرآنی آراسته‌اند (میر جلیل، 1391) (مکارم شیرازی، 1397) (Makarem Shirazi, 1397) (Mir Jalil, 1391) ایهام‌گویی، صورت‌نگری و شخصیت‌پردازی، استفاده از تناسب‌های لفظی، آهنگ و وزن، تشبیه، استعاره، تمثیل، اقتباس، تلمیح و اشاره از موارد مشخصی هستند که تحت تأثیر کلام قرآن در سخن حافظ تجلی پیدا کرده است. استفاده از واژه‌های قرآنی، تضمین و اقتباس آیات و معانی آنها، تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه، مثل و طباق نمونه‌هایی از تأثیر قرآن در آثار سعدی است (میر جلیل، 1391) (مکارم شیرازی، 1397) (Makarem Shirazi, 1397) (Mir Jalil, 1391)

4- ادبیات تعلیمی

ادبیات تعلیمی به عنوان شاخه‌ای از انواع ادبی آثاری را در برمیگیرد که گوینده باهدف بیان مسائل اخلاقی، تربیتی و حکمت‌آموز اندیشه و الای خود را با مخاطب به اشتراک میگذارد. گرچه آثار منظوم زیادی در ادبیات تعلیمی به بهره‌گیری از بلاغت قرآن دست زدند اما در آثار منثور میزان این بهره‌گیری کمتر و در حوزه مفاهیم قرآنی و اثرپذیری واژگانی است. در ادامه شواهدی از این‌گونه آثار که در دیگر منابع کمتر پرداخته شده اشاره میکنیم.

4-1- قابوس‌نامه

«قابوس‌نامه» اندرزنامه‌ای است که عنصرالمعالی کیکاووس بن اسکندر طیار برای فرزند ارشدش «گیلان‌شاه» نوشت که حاوی بسیاری از مضامین تعلیمی، اخلاقی و تربیتی است. قابوس‌نامه از آن رو اهمیت دارد که از لحاظ قواعد ادبی بسیار اصیل است و واژه‌گزینی عالی دارد این امر سبب توجه ادبا به آن شده (دوفوشه کور، 1377) (Dovusheh Kor, 1377) حال سخن این است آیا بلاغت قرآنی در این جامعیت ادب و تربیت، مؤثر بوده است یا خیر؟ برای پاسخ به این سؤال لازم است بدانیم کتاب‌های اخلاقی در ایران قبل از اسلام، دارای مضامینی متفاوت بعد از اسلام بوده‌اند؛ رواج مضامین قرآنی بعد از اسلام سبب این تفاوت و تحول بوده است؛ اندرزنامه‌ها که زیر مجموعه ادبیات تعلیمی هستند از مضامین قرآن بهره بردند البته بیشترین بهره در قالب نام بردن از نبی مکرم اسلام (صلی‌الله‌علیه و آله وسلم) و شخصیت‌های برجسته مسلمان است (دوفوشه کور، 1377) (Dovusheh Kor, 1377)

کتاب قابوس‌نامه مربوط به دوره بعد از اسلام است حال باید دید تأثیر این کتاب از لطایف بلاغی قرآن کریم به چه میزان بوده است آیا همچون کتب پیش از اسلام است یا از مضامین اسلام بهره برده است. در پاسخ به این سؤال باید گفت این اندرزنامه در مقایسه با بقیه کتب آن عصر بیشتر بر

طریق ادبیات تعلیمی سنتی پیش از اسلام نگاشته شده است و کمتر صبغه اسلامی دارد ولی از آن بی بهره نیز نیست (موسوی، 1399) (Mousawi,1399)

قابوس‌نامه نسبت به بقیه آثار هم عصر خود حد وسط سنت اخلاقی پیش از اسلام و بعد از اسلام است و از مضامین دینی خالی نیست در فصل ۳ و ۴ خود به اهمیت ارکان دین اسلام، به ویژه نماز و روزه و حج، اشاره میکند. فصل ۵ در مورد اصول کلی اخلاقی، مانند احترام به والدین است اما از نکات بلاغی قرآن در آن چیزی به چشم نمیخورد. او در بیان ضرب المثل و حکایات شاخص است ولی در این موارد به سنت پیشین ملتزم بوده است نه اسلام و از بزرگان ملی پیش از اسلام حکایت میکند (موسوی، 1399) (Mousawi,1399) در قابوس‌نامه ضرب المثل زیاد است اما تمثیل اندک (فرهانی منفرد، 1385) (Farhani Monfared,1385) از این رو با توجه به اینکه نثر آن مرسل است و از ایجاز بهره برده و از کلمات عربی نیز کمتر استفاده کرده است میتوان گفت تنها امید نزدیک شدن به بلاغت قرآنی در این نثر، تمثیل است اما قابوس‌نامه عاری از تمثیلات قرآنی است به ویژه که با دیدن عبارتی در آن باب توصیه آداب نوشیدن شراب و شطرنج سخن علما در باب پیروی او از آداب ایران باستان بیشتر تأیید میشود (کیکاوس، 1312) (Kikawoos,1312)

4-2- کلیله و دمنه

بیشترین بهره مندی نصرالله منشی در کلیله و دمنه از علوم بلاغی قرآنی در حوزه مفاهیم است و نه علوم بلاغی آن. محمد تقی بهار از ویژگیهای بارز کتاب کلیله و دمنه را همین مساله بیان کرده او میگوید «از جمله تازگیهایی که در کلیله و دمنه دیده میشود آوردن مستدلالت و اقتباسات شعری و احادیث نبوی و کلمات بزرگان است» (بهار، 1536، صفحه 270) (Bahar,1536,p.270) این کتاب با توجه به نوع ادبی تعلیمی؛ داستانها و حکایتهایی را از زبان حیوانات بازگویی میکند که به بیان صریح خود نویسنده باهدف تعلیم پادشاهان در درجه اول و سپس بهره مندی سایر مردم نوشته شده است (منشی، 1371) (Munshi,1371) اقتباس از آیات قرآن در خلال نثر جهت تأکید و تکمیل سخنان خود و بیان مفهوم آیات و آوردن واژگان قرآنی و دینی از مصادیق کار برد قرآن در این کتاب است. پس اگرچه در حوزه علوم بلاغی نثری فنی است و گستره وسیعی از صنایع و لطایف لفظی و معنوی کلام را در آن مشاهده میکنیم اما در عرصه علوم بلاغت قرآنی تنها نمونه های اندکی در آن یافت شد که به ذکر یک نمونه ی آن بسنده میکنیم:

« هرگاه که متقی در کارهای این جهان فانی و نعیم گذرنده تاملی کند... دنیا را طلاق دهد تا از تبعات آن برهد... و سخاوت را با خود آشنا گرداند تا از حسرت مفارقت متاع غرور مسلم باشد» (منشی، 1371، صفحه 52) (Munshi,1371,p.52) در این متن «متاع غرور» اثرپذیری واژگانی و از آیه «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُرُورِ» (آل عمران: 185) هر نفسی مرگ را خواهد چشید و روز قیامت همه شما به مزد اعمال خود کاملاً میرسید، پس هر کس را از آتش جهنم دور و به بهشت ابدی وارد کنند این فرد سعادت ابدی را یافته و زندگی دنیا جز کالائی فریبنده نیست، گرفته شده است؛ علاوه بر این «متاع غرور» کنایه از زندگی دنیا و در حوزهی «علم بیان» از علوم بلاغی است.

3-4- گلستان و بوستان

سعدی نخستین نویسنده ای است که به کمک استعداد خود توانست نثری بیافریند که بر خلاف نثر هم عصر خود در عین سادگی به بدایع لفظی نیز آراسته باشد (اسماعیل آذر، 1375) (Ismail Ather, 1375) سعدی بوستان و گلستان را به فاصله یک سال از هم نگاهشته است. او در این دو اثر با توجه ویژه به مضامین تعلیمی تربیتی در پی کمال انسان است و اخلاق را مبنای کمال قرار می‌دهد (زرین کوب، 1379) (Zarin Cobb, 1379) البته برخی مدعی اند گلستان به این هدف نگارش نشده است و سعدی صرفاً در پی بیان مشاهدات، شنیده‌ها و آموخته‌هایی بوده که در سی و چند سال سیر و سیاحت دیده و شنیده (دشتی، 1536) (Dashti, 1536) نظر به اینکه بوستان و گلستان مربوط به سبک عراقی بوده؛ سرشار از آرایه‌های ادبی است. سعدی در بیان اندیشه‌های والای تربیتی و اخلاقی خود از آیات و تعبیرات قرآنی و نام پیامبران و شخصیت‌های برجسته در قرآن (محمد علی، 2006، ص ص. 81 - 89) (Muhammad Ali, 2006, p.p 81-89) بسیار وام گرفته است. تأثیر پذیری او از قرآن کریم برخلاف «قابوس‌نامه» تنها به حوزه مفاهیم محدود نمی‌شود و حوزه علوم بلاغی را نیز در برمی‌گیرد.

کار برد قرآن در «بوستان» و «گلستان» به شیوه‌های گوناگونی است از آن جمله میتوان به کار برد مواردی مانند اثرپذیری و ازگانی و گزاره‌ای همچنن اقتباس، حل، تلمیح و یا تغییر دادن کار برد آیه در شعر برحسب تنگنای وزن و ضرورت‌های شعری اشاره کرد؛ اما نکات بلاغی قرآنی نیز در آرایه‌هایی مانند تلمیح، تضاد، مراعات و النظیر، تشبیه، جناس، قصر و حصر مصادیقی دارد. از میان این موارد تعدادی در سه حوزه معانی، بیان و بدیع گزینش شد که به آنها اشاره میکنیم:

به‌جز ملک فرماندهی لا یزال

همه تخت و ملکی پذیرد زوال

بوستان سعدی

این بیت ضمن داشتن صنعت قصر و حصر (علم معانی) به مفهوم آیه «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» (الرحمن: 26-27) هر که بر روی زمین است دچار مرگ و فنا است؛ و ذات خدای با جلال و عظمت تنها زنده ابدی است.

تهی بهتر این روده پیچ پیچ

دو چشم و شکم پر نگردد به هیچ

دگر بانگ دارد که هل من مزید

چو دوزخ که سیرش کند از وقید

بوستان سعدی

در این بیت چشم و معده به دوزخ تشبیه (علم بیان) شده است و نیز عبارت «هل من مزید» عبارتی قرآنی و اقتباس از آیه (ق: 30) است گرچه اقتباس در کنار تضمین، حل، عقد و تلمیح جزء سرفقت

ادبی هستند اما جلوه‌های از تأثیر قرآن و حدیث در ادب فارسی و آرایه و حسن دانسته شده اند (صبغی، 1394) (Sabbaghy, 1394)

همی گفت غلغل کنان از فرح و من دق باب الکریم انفتح

بوستان سعدی

کلمه «کریم» که خود نوعی تأثیر پذیری و ازگانی است در این شعر به معنی اسماء الله و فرد بخشنده ایهام (علم بدیع) دارد. این بیت به انتقال مفهوم آیه «وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ» (غافر: 60) و خدای شما فرمود من را با (اخلاص) بخوانید تا دعای شما را مستجاب کنم. آنهایی که از (دعا) و عبادت من روی گردانند به زودی با ذلت در دوزخ وارد میشوند» اشاره دارد.

ای کریمی که از خزانه غیب کبر و ترسا و وظیفه خور داری

دوستان را کجاکنی محروم تو که با دشمن این نظر داری

گلستان سعدی

این بیت ضمن بهره بردن از استعاره (بیان) در بحث دوست و دشمن که به ترتیب استعاره از مسلمان و کافر است دارای استفهام انکاری نیز هست. همچنین خزانه غیب لفظ قرآنی برگرفته از آیه «قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَيْتُمْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ لِي قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ» (انعام: 50) بگو من به شما نمیگویم که گنجهای خدا نزد من است و نه آنکه از غیب (الهی) آگاهم و نمیگویم که من فرشته ام، من جز آنچه را که به من وحی میرسد پیروی نمیکنم. بگو آیا کور و بینا برابر هستند؟ آیا اندیشه نمیکنید؟

صنعت تضاد (علم بدیع) نیز در بیت دوم مشهود است که اشاره به آیه «وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ إِنِّي إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ» (هود: 31) نیز دارد، من شما را نمیگویم که گنجهای خدا نزد من است و مدعی نیستم که از علم غیب آگاهم و ادعا نمیکنم که فرشته آسمان هستم و هرگز به مؤمنان پاکی که به نزد شما خوارند نمیگویم که خدا به آنها هیچ خیری نمیرساند که خدا بر دل‌های با اخلاص آنها داناتر است (آنها را عزیز و گرامی داشته و) اگر من آنها را خوار شمارم از ستمکاران عالم به خواهم بود، همه این آرایه ها همان گونه که استاد شفیعی کدکنی گفته است، گرچه نو و تازه نیستند اما سبب شده اند شعر سعدی اوج نظم و خودش در اوج شاعری باشد (شفیعی کدکنی، موسیقی شعر، 1370) (Shafi'i Kadani, The Music of Poetry, 1370)

4-4- دیوان عراقی

شیخ فخرالدین عراقی از بزرگان تصوف و شاعران بلند پایه قرن هفت است (صفا، 1379، ج 2) (Safa, 1379, Volume 2) او از جمله شاعرانی است که شعر عرفانی میگویند و شعر از فصیح و بلیغ است (شمیسا، سبکشناسی، 1382) (Chamisa, Sobek Shinasi, 1382) با بررسی اشعار فخرالدین عراقی شاهد بهره گیری او از جناس و قصر و حصر و سایر نکات بلاغی هستیم ولی شهرت فخرالدین عراقی در اسلوب معادله و تشبیه و تمثیل در اشعار او است (مسلمی زاده، 1396) (Moslemizadeh, 1396) او نیز بیشترین بهره گیری اش از قرآن در حوزه مفاهیم است و اگرچه مواردی از علوم بلاغی در آثار فخرالدین عراقی یافت شد اما بیشترین تأثیر پذیری وی از قرآن کریم در حیطه مفاهیم است مانند :

بهره گیری از تمثیل با استفاده از مفاهیم قرآنی :

درجگان بیهوده میجستیم تو را خود تو در جان عراقی بوده‌ای

عراقی

در این بیت توصیه به سیر در انفس است و درون پژوهی را توصیه میکند « وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تَبْصُرُونَ » (ذاریات : 21) و در درون شماست . آیا نمیبینید؟ ابن عربی این آیه را تمثیل برای قرب معنوی و مستند به آیه « نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ » (ق:16) ما از رگ گردن او به او نزدیکتریم میدانم (اکبری، 1397) (ابن عربی، 1422) (Ibn Arabi, 1422) (Akbari, 1397)

اثرپذیری واژگانی به شیوه وام گیری در تشبیه در بیت زیر :

از مناهی دین حضر کردن میوه از شاخ اتقوا خوردن

عراقی

در این بیت در کنار تشبیه تقوا به درخت ثمرده به مضمون آیه «... اتَّقُوا اللَّهَ...» (بقره: 282) استناد دارد (عراقی، 1372) (Iraqi, 1372)

5- غنایی

ادبیات غنایی به اشعار احساسی و عاطفی گفته می‌جولوه آن در سبک عراقی است از صناعات ادبی در علم معانی ، بیان و بدیع سرشار است . داستانهای منظوم ادب فارسی هم در مقوله شعر غنایی قرار میگیرند ؛ در ادبیات ایران شعر غنایی به اشعار عاشقانه دلالت دارد . در ادامه مهمترین این آثار و نوع بهره گیری آنها از علوم بلاغی قرآن را بیان میکنیم .

5-1- دیوان حافظ

موسیقی شعر فارسی متأثر از اعجاز در نظم آهنگ آیات قرآن است. میتوان ادعا کرد وزن شعر فارسی به وزن قرآن نسبت به شعر عرب نزدیکتر است (جمشیدی، 1399) (Jamshidi, 1399) و موسیقی شعر حافظ نسبت به سایر شعرای هم عصر برجستگی گوش نواز دارد کسی که آشنا با موسیقی شعر است و گوشهای حساس به موسیقی دارد این تفاوت و برجستگی را به خوبی درک میکند (شفیعی کدکنی، موسیقی شعر، 1391) (Shafi'i Kadani, The Music of Poetry, 1391) در تحلیل موسیقی شعر او شاهد وام گیری آن از عروض قرآنی هستیم و بحرهای مشترک میان قرآن و اشعار او پربسامد است (علیزاده، اردلانی، و حسینی، 1400) (Alizadeh, etal, 1400)

حافظ به آرایه های لفظی و معنوی بسیار توجه دارد به گونه ای که کمتر بیتی را در دیوان اشعارش میتوان یافت که خالی از صنایع ادبی باشد و همین امر در موسیقی شعر او مؤثر بوده است؛ او به واسطه موجزترین، روشنترین و صحیحترین کلام معانی دقیق عرفانی و حکمی حاصل تفکرات خود را بیان کرده است (صفا، 1379، ج2) (Safa, 1379, Volume 2)

یک دو جامم سحر که اتفاق افتاده بود وز لب ساقی شرابم افتاده بود

حافظ

که با آیه « [وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبَّحُوا بِحَمْدِ الْغَدَاةِ الْأُولَىٰ](#) » (طور: 49) همچنین به هنگام شب او را تسبیح کن و به هنگام پشت کردن ستارگان (و طلوع صبح) دارای بحر مشترک رمل مثنی و وزن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

پربسامدترین صنعت ادبی در دیوان حافظ ایهام است که ناشی از دیدگاه او به مباحث سیاسی و اجتماعی زمان خود است (شمیسا، سبکشناسی، 1382) (حیدری، حسنی، صحرائی، و رحیمی هرسینی، 1396) (Heidari, etal, 1396) (Shamisa, Sobek Shinasi, 1382) نمونه ای از ایهامهای بلاغی، ایهام تبادر (شمیسا، نگاهی تازه به بدیع، 1401) (Shamisa, Modern Notes by Badi,

مزرع سبز فلک دیدم و داس مه نو یادم از کشته خویش آمد و هنگام درو

حافظ

حافظ با تشبیه آسمان به کشتزار و با تشبیه ماه نو به داس به یاد قیامت و نتیجه اعمال افتاده که در حدیث آمده، دنیا مزرعه الآخرة (ابن ابی جمهور، 1403، صفحه 267) (Ibn Abi Jumhur, 1403, p. 267) دنیا کشتزار آخرت است (ورام، 1369، صفحه 343) (Waram, 1369, p. 343) « [إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ](#) »

لَأُولَى الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَفُجُودًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ» (آل عمران: 190-191) مسلما در آفرینش آسمانها و زمین و در پی یکدیگر آمدن شب و روز برای خردمندان نشانه‌هایی (قانع‌کننده) است آنها که در هر حالت، ایستاده و نشسته و خفته خدا را یاد کنند و دائم در خلقت آسمان و زمین بیندیشند و گویند: پروردگارا، تو این دستگاه با عظمت را بیهوده نیافریده‌ای، پاک و منزهی، ما را به لطف خود از عذاب دوزخ نگاهدار.

5-2- ویس و رامین

فخرالدین اسعد گرگانی از شاعران داستان‌سرای مشهور در قرن پنجم است که به جهت همنشینی با حاکمان وقت و قلم شیوا توانست به این شهرت برسد. برجسته‌ترین اثر او که در دست است مجموعه منظوم ویس و رامین است. طبق نظر محققین این منظومه تنها متأثر از علوم بلاغی قرآن نیست بلکه از دین زرتشت نیز تأثیراتی گرفته است (اصلانی و غضنفری، 1397) (Aslani; Ghazanfari, 1397) ویس و رامین آکنده از آرایه‌های ادبی است. در علم بیان بیشترین بهره او از تشبیه است، در حوزه بدیع نیز بیشتر از مراعات النظیر، تضاد، ارسال المثل، اغراق، حسن تعلیل و تلمیح و در حوزه علم معانی نیز بیشتر از جمله خبری و پرسشی استفاده کرده است (تاج بخش و حسن بور، 1390) (Taj Bakhsh, et al, 1390) در این میان ابیاتی متأثر از قرآن نیز در آثارش دیده می‌شود مانند موارد ذیل که همگی گویای استفاده در بینامتنی به شیوه‌های مختلف است. این گونه استفاده از اشارات قرآنی و تلمیح به احادیث در کتاب ویس و رامین متأثر از عقاید دینی فخرالدین اسعد گرگانی است.

از باب مثال در بیت:

اگرچه هست والا والا چرخ گردان شهاب او را نگهبان کرد یزدان

فخرالدین اسعد گرگانی

که مصرع دوم به ترجمه آیه «إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ» (صافات: 10) مگر آنکه کسی (از شیاطین وقتی بخواهد از عالم بالا) خبری به دست آورد او را شهابی فروزان تعقیب میکند، اشاره دارد.

اشاره به اسامی و داستانهای قرآنی از جمله داستان یوسف، ابراهیم، نوح و برخی از افراد مانند قارون نیز در این کتاب بسیار به چشم می‌خورد (سازمند، خدیور، و جمالی، 1399) (Sasmand, et al, 1399) البته مفاهیمی در منظومه ویس و رامین دیده می‌شود که همگی با اینکه قرآنی نیز هستند اما تحت تأثیر اندرزنامه‌های پهلوی و سنتهای اخلاقی آن مانند مدح خرد و دانش، ستایش خدا و توکل به او، وفاداری به عهد، عدالت، قناعت و ... نوشته شده‌اند (نیکخواه، رضایی هفتاد، و خسروی، 1396) (Nikhuah, et al, 1396)

فخرالدین اسعد گرگانی با توجه به باور و علاقه خود به مضامین دین اسلام این اندرزها، داستانها و اسامی را در داستان ویس و رامین تفصیل داد و آنها را به گونه‌ای شیرین بیان کرد که در حیطه

ادبیات غنائی قرار میگیرند؛ برخلاف سایر اندرزنانه ها که ادبیات تعلیمی محسوب میشوند (سازمند، خدیور، و جمالی، 1399) (Sasmand,etal,1399) نمونه اندرزه‌های او در منظومه ویس و رامین بیت ذیل است.

ز خوی خوش بهار آرد به بهمن
به تیره شب ز طلعت روز روشن

فخرالدین اسعد گرگانی

این بیت که در مدح خوش‌خوئی است در واقع به آیه « وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَع بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ » (فصلت:34) و هرگز نیکی و بدی در جهان یکسان نیست، همیشه بدی (خلق) را به بهترین شیوه دور کن تا کسی که در صدد دشمنی با تو است دوست و خویش تو شود، اشاره دارد.

6- ادبیات سفر و زندگی

ادبیات سفرنامه بخشی از دوره زندگی نویسنده را در برمیگیرد. این نوع از ادبیات به سبب روایی بودن شاهد بهره‌گیری کمی از صناعات ادبی است. مطالعه موردی آنها نشان میدهد در سفرنامه تنها به بیان برخی شعائر دینی پرداخته شده و کمتر به بلاغت قرآن اشاره دارند و بهترین شاهد بر این مطلب سفرنامه ناصر خسرو است که در ادامه به آن میپردازیم.

6-1- سفرنامه ناصر خسرو

ناصر خسرو قبادیانی نویسنده بزرگ قرن پنجم هجری است او در ابتدای جوانی بر تمامی علوم عقلی و نقلی متداول زمان خود تبحر داشت و قرآن را از حفظ بود (فروزان فر، 1387) (Frozan Farr, 1387)

او به دنبال خوابی که دید در سن (44) سالگی عازم سفر حجاز شد و سفرنامه ناصر خسرو که لطیفترین نثر وی و کتابی در جغرافی است (بهار، 1536)(Bahar,1536) ره آورد این سفر معنوی است. علت گزینش کتاب سفرنامه این است که سایر آثار نثر و نظم ایشان در مباحث عقیدتی بر مبنای اندیشه اسماعیلی است (صفا، 1381) (Safa,1381) از این رو طبیعتاً سرشار از مضامین قرآن هستند به گونه‌ای که در سایر آثار ادبی او میتوان تمثیلهای فراوان، استعاره، تشبیه، ... و به طور کلی مضامین قرآنی فروان مشاهده کرد (روحانی، 1381) (Rouhani,1381)

سر نبود نکات قرآنی در سفرنامه ناصر خسرو را میتوان در ویژگی بارز آن یعنی سادگی و بی‌آلایشی و کار برد اندک لغات عربی دانست. او تلاش میکند به جای پرداخت به مهارتهای لفظی و بیانی با توصیفات هنری که ضمن مشاهدات خود ارائه میدهد خواننده را تحت تأثیر قرار دهد؛ از این رو نکات بلاغی گاه تنها در توصیفات که ارائه میدهد و تشبیهاتی که به کار میبرد به چشم میخورد. نمونه‌ای از توصیفات ناصر خسرو در سفرنامه از این قرار است.

و از حبشه مرغ خانگی آورند که نیک بزرگ باشد و نقطه ای سپید بر وی و بر سر کلاهی دارد بر مثال طاووس (منشی، 1371، صفحه 17) (Munshi, 1371, p.17) صنعت تشبیه در اینجا مشاهده میشود اما همان طور که میبینیم در این توصیف هیچ نکته بلاغی قرآنی نیست.

7- ادبیات پایداری

اگرچه ادبیات پایداری و مقاومت از مفاهیم جدید عصر حاضر است اما شکل‌گیری ادبیات پایداری و پاسداری از تمدن و فرهنگ ایرانی در برابر حمله اعراب را از همان آغاز دوره شعر فارسی میتوان در ادبیات فارسی جست و جو کرد. در این میان استفاده از علوم بلاغی قرآن در آثار برخی از شعرا و نویسندگان دیده شده اما نظر به تلاش آنها برای حفظ زبان فارسی این بهره‌گیری بر اساس اندیشه‌هایشان و وابسته به ذوق و قریحه شاعرانه آنها متفاوت است.

7-1- شاهنامه فردوسی

فردوسی در شاهنامه به موضوعاتی پرداخت که ذاتاً حماسی بودند از این رو میتوان او را به اوج رساننده فن حماسه و ادبیات پایداری دانست (شمیسا، سبکشناسی، 1382) (Shamisa, Sobek 1382) او اندیشه‌ها و اندرزها و حکمت‌های نیاکان و راه و رسم آنها را در دفاع از آب و خاک خود و جان فشانیشان در محافظت مرزهای ایران از دشمنان و مهاجمان را در این اثر عظیم درج کرده است. از این رو شاهنامه در شمار بزرگترین حماسه‌های جهان قرار دارد. از این رو ذبیح‌الله صفا در کتاب خود ادعا کرده که شاهنامه به جهت داشتن این صفات به درجه ای رسیده که محققان آن را شمار بزرگترین آثار حماسی جهان قرار داده‌اند (صفا، 1381) (Safa, 1381)

بدیع الزمان فروزان فر در کتاب خود ادعا کرده است که اسلوب و روش نظم شاهنامه از اسلوب قرآن گرفته شده است؛ و نظیر علوم بلاغی قرآن را در شاهنامه آورده است؛ اما باوجود تسلط به آیات و احادیث به دلیل داشتن حس وطن دوستی و پایبندی به زبان ملی کاربرد قرآن بیشتر به صورت ترجمه بوده است؛ زیرا نمیخواسته زبان ملی خود را با مفردات زبان اجنبی آمیخته کند (فروزان فر، 1387) (Frozan Farr, 1387) گرچه بهره‌گیری فردوسی از قرآن فراوان است اما در حیطه علوم بلاغی آن تنها به ترجمه و اراده مفهوم آیه در ضمن ابیات توجه داشته است و حتی برای واژگان قرآنی نیز معادل فارسی را برمیگزیند.

فردوسی به سوگندهای قرآن بسیار نظر داشته به گونه ای که تنها در داستان سیاوش حد اقل 19 مورد سوگند وجود دارد از جمله مانند:

یکی سخت سوگند شاهانه خورد به روز سپید و شب لاجورد

فردوسی

که به سوره ضحی آیات یک و دو اشاره دارد « وَالضُّحَى، وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى » قسم به روز روشن (هنگام ظهر آن) و قسم به شب به هنگام آرامش آن،

برای نمونه ترجمه آیات توسط فردوسی در ابیات میتوان به مورد ذیل اشاره نمود.

دل کودک بی پدر مشکندید

همه رای با مرد دانا زینید

فردوسی

که در مصرع دوم به ترجمه سوره ضحی آیه 9 اشاره دارد « فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ » پس تو هم یتیم را هرگز میازار .

7-2- کشفهای مکاشفه و قوس غزل

بنا به عقیده برخی ادیبان احمد عزیزی از جمله شاعران ادبیات پایداری است زیرا سروده هایش جزئی از ادبیات دفاع مقدس و انقلاب اسلامی و دفاع از ارزشهای دینی است (نجاریان و شرونی، 1396) (Najarian,etal,1396)

بهره گیری از واژگان قرآنی در شعر عزیزی با بسامد بالایی وجود دارد ؛ همچنین تأثیر پذیری از مضمونهای قرآنی در شعر عزیزی به صورت تلمیح ، تحلیل و بهره گیری گزاره ای و گزارشی ملاحظه میشود در ادامه به برخی از این موارد اشاره میکنیم . احمد عزیزی در دیوان (کشفهای مکاشفه) و (قوس غزل) به اشکال گوناگون ، تحت تأثیر آیات قرآنی است و چون در این کتابها شاهد بیشترین بهره بری هستیم به نمونه هایی از آن اشاره میکنیم .

برای به کار گیری واژگانی میتوانیم نمونه زیر را بیاوریم :

من خطاب من و سلوی خورده ام نان و شبنم، روح و حلوا خوردها

کشفهای مکاشفه احمد عزیزی

(من و سلوی) در اینجا وام گرفته از آیه « أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْمَنِّ وَالسَّلْوى » (بقره :57) مرغ بریان و ترانگین را بر شما فرستادیم . که به عقیده برخی (کیانی، بیکزاده، و محسنی، 1399) (Kayani,etal,1399) به شیوه نفی متوازی یا امتصاص به موسیقی شعر افزوده است .

در کتاب او میتوان مراعات النظیرهای زیادی را دید که دارای تلمیح به داستانهای قرآنی است . نمونه های بسامد بالای بهره گیری از تلمیح در آثار او گواه بر این است که نزد او تلمیح جایگاه ویژه دارد .

برای نمونه عزیزی چندین بار تلمیح به داستان قرآنی زلیخا و یوسف را در ابیاتش به کار برده است ؛ مانند بیت زیر :

به بزم خرمی یکدل زلیخای زمان را گو به حسن یوسفم بنگر که بوی پیراهن دارم

قوس غزل احمد عزیزی

تلمیح در این بیت به آیه « ذُهِبُوا بِقَمِيصِي هَذَا فَأَلْقَوْهُ عَلَىٰ وَجْهِ أَبِي يَأْتِ بَصِيرًا » (یوسف :93) رحمت خداوند از پیراهن یوسف بر چشمان یعقوب نبی جاری شد و وی با برکت جستن از آن لباس

بینایی چشمان خود را باز یافت ، و آیات ۲۳ تا ۳۰ سوره یوسف که وجه اشتراک داستان یوسف و زلیخا پیراهن است و در این آیات پاره شدن پیراهن یوسف به دست زلیخا را بیان میکند .

عزیزی در ابیاتی از تلمیح به داستان سلیمان نیز برای بیان امور اخلاقی بهره برده است .

از آن به لانه برد مور دم به دم دانه که دید ملک سلیمان همیشه بر باد است .

قوس غزل احمد عزیزی

این بیت ضمن داشتن حسن تعلیلی زیبا به آیه 19 سوره نمل اشاره دارد که « حَتَّىٰ إِذَا أَتَوْا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ» وقتی به سرزمین مورچه ها رسید موری (پیشوای موران) گفت : ای موران ، همه به خانه های خود بروید مبادا سلیمان و سپاهیانش ندانسته شما را زیر پا له کنند .

نتیجه

تأثیر دقایق و لطایف بلاغی قرآن در ادبیات فارسی از زمان ورود اسلام به کشورهای فارسی زبان مشهود است چرا که متن قرآن دارای آهنگ مشابه اشعار فارسی بود و این سبب جذب ادیبان به آن شد . در چرایی اهمیت پرداختن به چنین موضوعاتی باید گفت که نظر به موج شبهاتی در بلاغت قرآن مانند توزیع وسیع برخی کتابهای شبهه مانند شبهات دکتر سها لازم است جایگاه قرآن در میان ادبیات فارسی و تأثیر آن بر غنای بیشتر اثر ادبی بیان شود . چرا که بررسی چنین آثاری با پیش فرض قرار دادن بلاغت قرآن در جهت تحکیم نظر بلاغت قرآن و تأثیرات بلاغی موثر است .

نظر به نوشته های پیشین در این موضوع محقق بر آن است تا برخی آثار کمتر پرداخته شده از آثار ادبی را از نگاه نکات و لطایف بلاغی قرآن بررسی کند و این گونه در پیشرفت نظریات ادبیات گامی مؤثر بردارد نتایجی که از تحقیق حاصل شد عبارت اند از :

بهره گیری از نکات بلاغی قرآنی و دقایق آن در ادبیات تعلیمی بر پایه پند و اندرز مانند کلیله و دمنه و قابوس نامه و همچنین در ادبیات سفرنامه مانند سفرنامه ناصر خسرو صرفاً در قالب مفاهیم یا بهره گیری واژگانی است برخلاف گلستان که به تبعیت از بوستان از بلاغت قرآن بسیار تأثیر پذیرفته است . نظم در ادبیات تعلیمی و غنایی در اوج بهره گیری از بلاغت قرآنی است .

دیوان عراقی و دیوان حافظ به ترتیب در آثار تعلیمی و غنایی برترین آثار هستند با بررسی این دو دانسته شد دیوان عراقی مانند پندنامه ها تأکید بر بهره گیری از مفاهیم و واژگان قرآنی در ادب دارد . دلیل قرار دادن دیوان عراقی در ادبیات تعلیمی این است که برخی ادبیات عرفانی را در زمره ادبیات تعلیمی قرار دادند . دیوان حافظ بیشتر در زمینه عروض با قرآن هماهنگی دارد اما به صنعتهای لفظی و معنوی نیز توجه خاصی داشته است ؛ میتوان گفت پربسامدترین آرایه ادبی در اشعار حافظ ایهام است .

منظومه ویس ورامین از ادبیات غنایی حاوی آرایه های تشبیه ، مراعات و نظیر، اغراق ، حسن تعلیل وتلمیح است همچنین بهره گیری از جمله پرسشی که استفاده از علم بیان است با مضامین قرآنی در آن وجود دارد .

ادب پایداری که بر مبنای حماسه و دفاع از میهن بنانهاده شده ؛ از این نوع ادبیات از ادبیات کلاسیک شاهنامه فردوسی و از ادبیات معاصر مکاشفه و قوس و غزل از احمد عزیزی انتخاب شده چراکه هر دو شاعر صاحب سبک هستند . کتاب شاهنامه فردوسی صرفا از ترجمه آیات و واژگان قرآنی بسیار بهره برده است و در آثار عزیزی ضمن به کار بردن ترجمه آیات و واژگان قرآن ، مضامین دینی را نیز در دفاع از ارزشهای انقلاب اسلامی به طور گسترده به کار برده است .

فهرست منابع

- ابن ابی‌جمهور، محمد بن زین‌الدین (۱۴۰۳) عوالي اللئالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیة، ج 1، مؤسسه سید الشهداء (ع) ، قم ، ایران .
- ابن عربی، محیی‌الدین (1422) تفسیر قرآن ، ج 2 (چاپ اول) تصحیح : عبدالوارث محمدعلی، دارالکتب العلمیه ، بیروت ، لبنان .
- اسماعیل آذر، امیر (1375) سعدی شناسی ، چاپ اول، میترا ، تهران ، ایران .
- اصلانی، فرهاد؛ غضنفری، کلثوم (1397) تحلیل و تفسیر مناسک زرتشتی در منظومه ویس ورامین، فصلنامه تخصصی تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی 10(35) 89 - 108 .
- اکبری سکه روانی، حسین (1397) "تجلی قرآن، حدیث و داستانهای پیامبران، در دیوان فخرالدین عراقی" پایاننامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور، مرکز جهرم .
- بهار، محمد تقی (1536) سبک‌شناسی، ج 2 (چاپ چهارم) انتشارات امیرکبیر ، تهران ، ایران .
- تاج‌بخش، اسماعیل، حسن پور، هیوا (1390) سبک‌شناسی ده نامه ویس ورامین فخرالدین اسعد گرگانی، فصل نامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی بهار، سال 4، 3(13) 183-200 .
- جمشیدی، زهرا (1399) تأثر عروض قرآن بر اوزان شعر حافظ ، دوفصلنامه علمی- تخصصی زبان و ادبیات فارسی شفای دل، (3) 37 - 51 .
- حیدری، علی؛ حسنی جلیلیان، محمد رضا، صحرائی، قاسم، رحیمی هرسینی، بهنوش (1396) بدل بلاغی محملی برای ایهام سازی، متن پژوهی ادبی، سال 21، شماره 151، 73-173 .
- دشتی، علی (1536) قلمرو سعدی (چاپ پنجم) امیرکبیر، تهران ، ایران .
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۸۵-۱۳۹۰) لغت نامه، ج 1، دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ ، تهران ، ایران .

- دوفوشه کور، شال هانری (1377) اخلاقیات (مضامین اخلاقی در ادبیات فارسی از سده سوم تا سده هفتم هجری) (چاپ اول) ترجمه: محمد علی امیر معظی، عبدالمحمد روح بخشان، نشر دانشگاهی و انجمن ایران شناسی فرانسه در ایران، تهران، ایران.
- ربیعی، سمیه (1399) انواع ادبی و سبکهای ادبی فارسی، سخن، تهران، ایران.
- روحانی، رضا (1381) قرآن و تأویل آن از دیدگاه ناصر خسرو، مطالعات اسلامی، شماره 58، 69-94.
- روضاتیان، سیده مریم؛ مدنی، فاطمه السادات (1396) "بررسی و مقایسه جنبه‌های تعلیمی دو مفهوم انصاف و عشق در تذکره الاولیا و منطق الطیر عطار" پژوهش نامه ادبیات تعلیمی 33، 61-90.
- زرینکوب، عبدالحسین (1379) حدیث خوش سعیدی، ج 1، سخن، تهران، ایران.
- سازمند، فهیمه؛ خدیور، هادی، جمالی، شهرروز (1399) بررسی عناصر و اشارات قرآنی در منظومه ویس و رامین، نشریه علمی سبک شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب) 14(63) 88-102.
- شفیعی کدکنی، محمد رضا (1370) موسیقی شعر، آگاه، تهران، ایران.
- شفیعی کدکنی، محمد رضا (1391) موسیقی شعر (چاپ سیزدهم) نیل، تهران، ایران.
- شمیسا، سیروس (1387) انواع ادبی (چاپ سوم) میترا، تهران، ایران.
- شمیسا، سیروس (1382) سبک‌شناسی (چاپ نهم) فردوس، تهران، ایران.
- شمیسا، سیروس (1401) نگاهی تازه به بدیع (چاپ هشتم) میترا، ایران.
- شیرافکن، حسین (1397) نقش شیعه در پیدایش و گسترش علوم ادبی تحت اشراف: مکارم شیرازی، ناصر، جمعی از محققین، گروه علمی علوم ادبی، امام علی بن ابی طالب (علیه السلام)، قم، ایران.
- صباغی، علی (1394) "بررسی اقتباس از قرآن با نگاه بلاغی" پژوهش‌های ادبی-قرآنی 3(3) 62-81.
- صفا، ذبیح‌الله (1379) تاریخ ادبیات ایران، ج 2 (چاپ دوازدهم) تلخیص از محمد ترابی، فردوس، تهران، ایران.
- صفا، ذبیح‌الله (1381) تاریخ ادبیات، ج 1 (چاپ بیستم) ققنوس، تهران، ایران.
- عراقی، فخرالدین (1372) کلیات فخرالدین عراقی، تصحیح و توضیح نسرین محتشم، زوار، تهران، ایران.
- علیزاده، علی؛ اردلانی، شمس‌الحاجیه، حسینی، مجتبی (1400) تطبیق اوزان و بحور عروضی در قرآن کریم (موسیقی و شعر) هنر اسلامی 18(43) 411-429
- فرهانی منفرد، مهدی (1385) سیاست، تاریخ و ادبیات در قابوسنامه، تاریخ و تمدن اسلامی 2(3) 51-68.
- فروزان فر، بدیع‌الزمان (1387) سخن و سخنوران (چاپ اول) زوار، تهران، ایران.
- فقیهی مقدس، نفیسه (۱۳۹۷) شخصیتها و آثار علمی بانوان شیعه در علوم اسلامی، تحت اشراف مکارم شیرازی، ناصر، جمعی از محققین کنگره بین‌المللی نقش شیعه در پیدایش و

- گسترش علوم اسلامی. گروه علمی بانوان، امام علی بن ابی‌طالب (علیه‌السلام)، قم، ایران
- کیانی، رضا؛ بیگزاده، خلیل، محسنی، علی‌اکبر (1399) "تجلی قرآن کریم در آینه شعر احمد عزیزی با نگاهی به مثنوی کفشهای مکاشفه" مجله آموزش زبان، ادبیات و زبان‌شناسی 4(1) 267-288.
- کیکاووس ابن اسکندر، عنصر‌المعالی (1312) قابوسنامه، مطبوعه مجلس، تهران، ایران.
- محمد علی، جواد (2006) "تجزیه و تحلیل اسامی اعلام در گلستان سعدی، تجزیه و تحلیل اسامی اعلام (اسامی اشخاص) که در کتاب گلستان سعدی ذکر شده است" مجله کلیه اللغات، جامعه بغداد، العدد 16، الصفحات 81-89.
- محمدی، حمید (1399) آشنایی با علوم بلاغی، نشر هاجر، قم، ایران.
- مسلمی زاده، محبوبه (1396) رویکردی به شگردهای اسلوب معادله و تشبیه تمثیل در دیوان عراقی، نشریه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی، شماره 31، 138-157.
- مکارم شیرازی، ناصر (1397) جمعی از محققین و کنگره بین‌المللی نقش شیعه در پیدایش و گسترش علوم اسلامی، نقش شیعه در پیدایش و گسترش علوم ادبی، مصحح شیرافکن، حسین گروه علمی علوم ادبی، امام علی بن ابی‌طالب (علیه‌السلام)، قم، ایران.
- منشی، نصرالله (1371) کلیده ودمنه، تصحیح و توضیح: مجتبی مینوی، انتشارات امیرکبیر، تهران، ایران.
- موسوی، سید جلال (1399) "تبیین جایگاه قابوسنامه در تاریخ اندرزنامه نویسی" پژوهشنامه ادبیات تعلیمی 12(46) 81-109.
- مؤدب، رضا (۱۳۸۰) روشهای تفسیر قرآن، دانشگاه قم، انتشارات اشراق، قم، ایران.
- میرجلیل، اکرم (1391) تأثیر دقایق و لطایف بلاغی قرآن کریم در ادب فارسی (آثار حکیم سنایی، حافظ و سعدی)، مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، معاونت پژوهشی، دفتر تبلیغات اسلامی، قم، ایران.
- نجاریان، محمد رضا، شرونی، سمیه (1396) درون مایه های شعر احمد عزیزی، نشریه ادبیات پایداری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر کرمان 9(16) 339-364.
- نیکخواه، مظاهر؛ رضایی هفتادر، علی‌محمد، خسروی، حسین (1396) "بررسی اثرپذیری منظومه ویس و رامین از اندرزنامه‌های پهلوی در حوزه مفاهیم تعلیمی" پژوهشنامه ادبیات تعلیمی (پژوهشنامه زبان و ادبیات فارسی)، 9(35) 93-118.
- ورام، مسعود بن عیسی (۱۳۶۹) مجموعه ورام: آداب و اخلاق در اسلام، ترجمه: محمد رضا عطایی، بنیاد پژوهشهای اسلامی، آستان قدس رضوی، مشهد، ایران.

References

- Akbari Sekkah Rawani , Hussain (1397) "The Revelation of the Qur'an , Hadiths , and Stories of the Prophets in the Diwan of Fakhr al-Din Iraqi " M.A thesis, University of Payam Noor, fourth stage.
- Alizadeh , Ali , etal (1400) The application of rhythm and prosody in the Holy Qur'an (music and poetry) Islamic art , 18 (43) p.p 411- 429.
- Aslani, Farhad ; Ghazanfari , Kulthum (1397) Analysis and interpretation of Zoroastrian rituals in the poetic story Vis and Ramin , a journal specialized in the interpretation and analysis of Persian texts 10(35) p.p 89-108.
- Bahar, Muhammad Taqi (1536) sbak Shinasi , part 2 (fourth edition) Amer Kabir publication ,Tehran, Iran.
- Dashti, Ali (1536) Qalamro Saadi, Fifth Edition, Amer Kabir publication ,Tehran, Iran.
- Dehkhoda, Ali Akbar (1390–1385) Logat Nameh , part1, Tehran university, press , Tehran , Iran .
- Dovusheh Kor, Shal hanri (1377) Ethics (Subjects of Ethics in Persian Literature from the 3rd to the 7th Century AH) First Edition , Translated by: Muhammad Ali &etal, Publication by the Association of French Studies in Iran , Tehran.
- Fakhyhi Mukades, Nafisa (1397) Personalities and Scientific Effects of Shiite Women in Islamic Sciences, Under the supervision of Makarem Al-Shirazi , Nasser, a group of researchers on the role of Shiites in the emergence and spread of Islamic sciences , Women's Scientific Group, Imam Ali bin Abi Talib (peace be upon him) Qum , Iran.
- Farhani Monfared, Mahdi (1385) Politics, history and literature in Qaboos' message, History of Islamic Civilization, 2(3) p.p. 51- 68.
- Frozan Farr, Badi Al-Zaman (1387) Sakhn wa Sakhnoran (1st edition) Zooar, Tehran, Iran.
- Heidari , Ali ; Hosni Jalilian, and etal (1396) The Rhetorical Exchange of Illusions, Literary Research, 21(151) p.p.73-173.
- Ibn Abi Jumhur, Muhammad bin Zainaldin (1403) Awali Al-Laali Al-Azizia in religious conversations, volume1, The Foundation of the Master of Martyrs (PBUH) Qum , Iran.
- Ibn Arabi , Muhy aldin (1422) Quran interpretation, volume2 (first edition) edited by: Abdel-Warith Muhammad Ali , Dar Al-Kutub Al-Alamiyyah, Beirut , Lebanon.

- Iraqi , Fakhr Al-Din (1372) *Coleeat Fakhr al-Din Iraqi* , corrected and clarified by Nisreen Mohtashem, Zooar, Tehran , Iran.
- Ismail Ather, Amir (1375) Saadi Shanassi , first edition , Mitra , Tehran , Iran.
- Jamshidi, Zahra (1399) The effect of Quran reading on the of Hafez's rhythm poetry , Semi-annual scientific journal - specialized in Persian language and literature , Shafay-Del , 2(3) p.p 37-51.
- Kayani , Reza Begzadeh,etal (1399) "Reflection of the Noble Qur'an in Ahmed Azizi's Poetry with a Look at the Poetry of the Revelation" *Journal of Language teaching , Literature and Linguistics*,4 (1),p.p. 267-288.
- Kikawoos Ibn Iskandar, Ansr AL- Maali (1312) Qaboos Nameh , Council Press , Tehran , Iran .
- Makarem Shirazi , Nasser (1397) A group of researchers on the role of the Shiites in the emergence and spread of Islamic sciences, corrected by Shiravkin , Hussein, the scientific department of literary sciences, Imam Ali bin Abi Talib (peace be upon him) Qum , Iran.
- Mir Jalil, Akram(1391)*The effect of subtleties and rhetorical subtleties of the Holy Qur'an in Persian literature (Athar Hakim Sanayi, Hafez and Saadi)* Islamic Information and Documentation Center, Research Assistant, Islamic Information Office, Qum. Iran.
- Muhammad Ali , Jawad (2006) "Analysis of proper names in Golestan Saadi , Analysis of proper names in Saadi's Gulistan, analysis of proper names (people's names) mentioned by Saadi in Gulistan's book" *Journal of the College of Languages , University of Baghdad* ,volume 16, p.p 81-89
- Mohammadi, Hamid (1399) *Knowledge of Rhetorical Sciences*, Hagar Publishing, Qum , Iran.
- Moslemizadeh , Mahboba (1396) The methodology of the methods of analogy, simile and metaphor in an Iraqi collection of poetry, *Journal of Metaphorical Research in Persian Language and Literature*, volume 31, p.p 138 -157.
- Mousawi , Seyyed Jalal (1399) "Explanation of Qaboos Nameh's Status in the History of Writing Andreznameh," *Educational Literature Research*,issue 12 (46) p.p 81-109.
- Muadab, Reza (1380) Methods of interpretation of the Qur'an, Qum University, publishing by Ashraq , Qum , Iran.

- Munshi, Nasrallah (1371) kalila and Dimna , correction and clarification Mojtaba minawi , publishing by;Amir kabir, Tehran, Iran.
- Najarian, etal (1396) The content of Ahmed Azizi's poems,the journal of spirited literature, College of Arts and Human Sciences, Shahid Bahonar Kerman University, 9(16) p.p. 339- 364.
- Nikhuah, mudhaheer, etal (1396) The influence of the poetic story of Vis and Ramin on the teachings of Pahlavi in the school of educational concepts. Educational Literature Research (Persian Language and Literature Research), 9(35) p.p.93 - 118.
- Rabiei, Samih (1399) Persian literary types and styles , Sakhn, Tehran , Iran.
- Rawdatian , and etal (1396) "Study and compare the educational aspects of the concepts of fairness and love in his initial remembrance and Mantiq al-Tayr Attar", Research in Educational Literature, 33 , p.p. 61-90.
- Rouhani Reza (1381) The Qur'an and Its Interpretation from the Point of View of Nasir Khusraw, Islamic Studies , 69 , p.p.58-94.
- Sabbaghy, Ali (1394) "Quoting from the Qur'an Rhetorically" Literary Research – Qur'ani , 3(3) p.p 62-81
- Safa , Zabihullah (1379) History of Iranian Literature,Volume2, (12th Edition) Summary by Muhammad Turabi, Firdaus,Tehran, Iran.
- Safa, Zabihullah (1381) History of Literature,volume1 (20th Edition) Qannus, Tehran, Iran.
- Sasmand , Fahima , etal (1399) "Examining the Qur'anic Elements and Signs in the Poetic Story Vis and Ramin " a scientific journal specialized in the style of Persian poetry and prose, (Bahar Adab), 14(63) p.p 88-102.
- Shafi'i Kadani, Muhammad Reza (1370) The Music of Poetry,Agaah , Tehran, Iran.
- Shafi'i Kadani, Muhammad Reza (1391) The Music of Poetry (13th Edition) Neel , Tehran , Iran.
- Shemisa , Sirous (1387) Literary types (3rd Edition) Mitra , Tehran , Iran.
- Shemisa , Sirous (1382) Sobek Shinasi (9th Edition) Ferdous, Tehran , Iran.
- Shemisa , Sirous (1401) Modern Notes by Badi' (8th edition) Mitra ,Tehran , Iran.
- Shiravkin , Hussein (1397) The role of Shiites in the appearance and spread of literary sciences, Under the supervision of : Makarem Shirazi, Nasser, a group of researchers, the scientific department of literary sciences, Imam Ali bin Abi Talib (peace be upon him) Qum , Iran.

Taj Bakhsh, Ismail, Hassan pur, Hewa (1390) The style of Vis and Ramin's poems by Fakhruddin Asad Gharghani, Journal specialized in Persian poetry & prose, Bihar,4 (133) p.p 183–200

Waram, Masoud bin Issa(1369) Waram Group: Ethics and Ethics in Islam, Translated by: Mohammad Reza Atayee, Islamic Research Foundation,Quds Razavi Province, Mashhad, Iran.

Zarin Cobb,Abd al-Hussain(1379)Hadith khoosh
Sddi,VolumeI,Sukhn,Tehran, Iran.

تأثير الدقائق واللطائف البلاغية للقران الكريم في الأدب الفارسي

عبد الأمير جاسب زامل

جامعة بغداد / كلية التربية ابن رشد للعلوم الإنسانية

المستخلص

تأثر الأدب الفارسي كثيراً بالدقائق واللطائف البلاغية للقران الكريم بعد انتشار الدين الإسلامي في بلاد فارس ، وقد كان تأثير القران الكريم في الشعر الفارسي أكثر من النثر لكون أوزانها اقرب إلى لحن و اوزان الكلام القرآني ، لهذا فإن فعالية معظم الأعمال النثرية اقتصرت فقط في المضامين والمفردات القرآنية على عكس الشعر الفارسي الذي استفاد من العلوم البلاغية المختلفة سواء من المعاني والبيان والأصالة . لذلك كان هناك اختلاف في مدى و مقدار التأثير بالألفاظ البلاغية للقران في كل الأنواع الأدبية التعليمية، الغنائية، الملحمية وتذكريات السفر، وكانت رسائل النصح و المواعظ التي تتدرج ضمن الادب التعليمي وكذلك رسائل و كتب الرحلات هي أقل فائدة من بقية العلوم الأخرى في استخدام البلاغة القرآنية ولكن الأمر مختلف في النثر الغنائي حيث نشاهد اهتمام اكبر من قبل الشعراء و الكتاب في استخدام الألفاظ البلاغية القرآنية ، وقد كان حافظ و سعدي مقارنة ببقية الشعراء أكثر نجاحا في هذا المجال ويعتد الفردوسي في الشاهنامه الذي هو من أفضل كتاب الأدب الكلاسيكي الملحمي بسبب إحساسه الوطني وإحياءه للغة القومية ، أكثر توجه و اهتماما بترجمة الآيات والمصطلحات القرآنية في كتابة الشاهنامه ، إما في أدب المقاومة المعاصر على العكس من الفردوسي ، فقد استعار احمد عزيزي في شعره الكثير من الكلمات والتعابير القرآنية .

الكلمات المفتاحية : الدقائق البلاغية، اللطائف البلاغية ، الأدب الفارسي ، القران